

Pogányság és kereszténység

SZEGFŰ LÁSZLÓ

a 10. századi Kárpát-medencében

1942-ben született Baján. 1967-ben a JATE-n szerzett olasz-történelem szakos diplomát. 1987-ben védte meg kandidátusi disszertációját középkori magyar történelemből. 1973 óta a JGYTF oktatója, később tanszékvezető főiskolai tanára.

A 9-10. századi magyarság hitvilágáról a legjelentősebb forrás kétségtelenül az 1046. évi pogánylázadás krónikás leírása, amely szerint a trónkövetelő Endre és Levente hercegek táborába özönlők „ördögi ösztönzéstől (instinctu dyabolico) feltűzelve” követelték tőlük, engedélyezzék, hogy „az egész nép pogány szertartás szerint éljen, bálványokat tisztelhesen”. Ők, hogy a nép támogatását el ne veszítsék, hagyták, hogy menjenek és „vesszenek el ősatyáik fellelésében”. A felkelők vezére, Vata „démonoknak ajánlotta fel magát, fejét leborotváltatta és csak három varkocsot hagyott meg pogány szokás szerint”. Az ő buzdítására „az egész nép démonoknak szentelte magát, lóhúst kezdett enni, egyszóval a legveszedelmesebb vétkeket elkövetni”. Kikiáltóik országszerte hirdették, hogy újítsák fel a „pogány hagyományt”. A hercegek üdvözlésére siető keresztény főpapokat pedig Vata és cimborái „démonoktól megszálva” megtámadták és legyilkolták.

Az elbeszélés ugyan ördögi ösztökélés említésével kezdődik, de a továbbiakban jól elhatárolhatóan csak démonokról szól, s ezeket rendre összefüggésbe hozza az ősapákkal és az őket érintő pogány szokásokkal, feljogosítva így bennünket annak feltételezésére, hogy a magyar hitvilág alapja az ősök szellemének kultusza lehetett.

A pogány magyarok hitvilága

Ennek a vallási képzetnek a kialakulása az ősidőkbe nyúlik vissza, amikor az ember szellemi fejlődése során önmagára eszmélt. Ez az ember a (víz)tükörben felismerte önmaga fordítottan cselekvő mását. Az így kialakult tükörkép-lélek képzet rendkívül szívósnak bizonyult, igazolják ezt egyrészt a honfoglalók (sírjaiban a jobb és bal oldalt felcserélve elhelyezett) régészeti emlékei, a néphit és népköltészet számos archaikus motívuma, másrészt a víz mellé temetkezés honfoglalást is túlélő szokása.

A lélek a pogány hitben

A lélek tehát — úgy gondolták — kedveli a vizes, nedves közeget, ezért a testben is a vérbő szervekben (az *Ómagyar Mária-siralom* ezt junhnak nevezi) tanyázik, éltető eleme a vér. Azt képzeltek, hogy amikor az ember alszik, eszméletét veszti vagy transzba kerül, a lélek elhagyja a junhot, s önálló akciókba kezd. Az álom pedig mindaz, amit az elkószált lélek a testen kívül átél, elszenved vagy cselekszik. Az álomkép teljesen hallucinatorikus jellegű, tehát egyenértékű az észleléssel. Az elhalt társak, barátok vagy elenségek álombeli megjelenése így azt a képzetet keltette, hogy a

lélek a testtől elválva túlélheti azt. És mivel az álomban kritikai kontroll és minden logikai kapcsolat nélkül, a valóságos idő- és térbeli viszonyok feloldásával szabadon jöhetnek létre a legképtelenebb asszociációk is, az emberben az a hiedelem alakulhatott ki, hogy a testből elszabadult lélek félelmetes dolgokra képes, hatalmas, ereje sokkal nagyobb, mint a testbe zárva. Ez lehetett az alapja az ősök nagyhatalmú szellemeibe vetett hitnek. E hiedelmek szerint a halál után ugyanazok az emberek élnek tovább lelki világjukban eredeti életmódjukat folytatva. Ezért e szellemek viselkedése mindig ambivalens, esetenként áldanak vagyátkoznak, tehát bosszúállókká is válhatnak.

A hiedelemrendszer módosulása

A magyarság 9-10. századi gazdasági és társadalmi struktúrájában (törzsek, törzsszövetség kialakulása) gyökeres átalakulás következett be, amely nem hagyhatta érintetlenül a hiedelemvilágot sem. Mivel az ősök szellemei a túlvilágon is evilági életmódjukat folytathatták, társadalmi jelentőségüket a halál után sem veszthették el: míg egy közharcos szelleme csak szűkebb családjá jólétét befolyásolhatta, addig a főnökök szellemei az egész közösségnek árthattak vagy segíthettek. Ezért a főnökök szellemeinek tisztelete szupersztrátumként rárétegződött a családok, nemzetségek szellemeire. Sőt, mivel a társadalom szerveződése vérségi-nemzetségi mintát követ — vérszerződéssel fiktív, megegyezésen alapuló vérségi közösséget hoznak létre —, így az új szervezésű közösség legmagasabb szakrális képviselője egyedül a fejedelem lehet. Miért is a fejedelmi hatalmat védő és támogató, erősen misztifikált szellemősöket a közhit lényegében isteni szférába emelte; élő leszármazottaikat is — az ősök reinkarnálódásának hite alapján — karizmatikus hatalmúaknak tekintette, azaz megteremtődtek az istenkirályság (teokrácia vagy Róna-Tas András szerint őseinknél a tengrismus) létrejöttének feltételei. Az „istenek” tehát az élő, evilági hatalmasság (fejedelem) régen elhalt ősei, akik még megőrizték emberi vonásaikat a hagyományokban, maga pedig egyenes ági leszármazottja az „isteneknek”, tehát ténylegesen az evilági vérségi kapcsolatok misztifikált transzcendenciába emelése e hit valóságos alapja.

A szellemvilág rétegződése

E kultusz kialakulása a magyarság körében Álmos fejedelem idejében kezdődhetett, amire egyrészt a Turul-monda, másrészt az ő szakrális meggyilkolásának emléke utal. Géza fejedelemről is tudjuk, hogy jóllehet már keresztény volt, „az igaz Isten mellett hamis isteneknek is áldozott”, akik valószínűleg saját szellemősei voltak. Talán ugyanez a probléma — a saját ősöknek a keresztény égi hierarchiába való önkényes besorolása — lehetett az, amire Querfurti Brúnó céloz, amikor a Sarolta fejedelemasszony irányításával folyó térítésről azt írja, hogy „ez a pogánysággal megfertőzött vallás (cum paganismo polluta religio) megzavarosodott, és a lanyha és megfélemlített kereszténység rosszabb kezdett lenni a barbárságnál”. Egyébként Sarolta Theotmar püspöknél szereplő nevének (Beleknegini azaz Szépasszony) fogalomtartalma azt is

feltételezni engedi, hogy a fejedelem mellett feleségét is a transzcendenciába emelve tisztelhatték.

Ha ezek előrebocsátását követően megnézzük, mit rejthet a „ritus paganorum”, nyilvánvalónak tűnik, hogy ennek is szervesen kell kapcsolódnia az ősök kultuszához.

Mint említettük, e nagy hatalmú szellemősök viselkedése ambivalens, tehát utódaik közösségét védik, segítik, oltalmazzák, de ha haragra gerjesztik őket, kegyetlen, bosszúálló szellemekké is válhatnak. Ilyenkor bármi áron meg kellett engesztelni őket. (Bulcsu vezér például az ellenség által lekaszabolt unokaöccse fejéért, hogy azt tisztos temetésben részesíthesse, s így megengesztelhesse, a Cambraiig összeharcsolt egész hadizsákmányát és összes foglyát felajánlotta.)

Halotti szokások

A pogány rítusok emlékei a halotti szokásokban éltek legtovább, amelyeknek igen sok, már elhalványult értelmű töredéke utal az egykori hitvilágra, mint például a halott melletti virrasztás, hangos elsiratás „arcukat és hajukat tépve”, „vérüket kiserkentve”, a halott hazakívánczó lelkének megtévesztésére és a sírhoz kötésére végzett cselekmények, a halotti áldozatok (gazdag — evilági élvezeteit a túlvilágon is szolgáló — sírmellékletek adása, kedvenc hatásának vele temetése stb.), bosszúeskü az erőszakos halállal haltak fölött (amire a sírokban lelt félbevágott kutyatetemek utalnak).

Úgy vélték, a halott szelleme a temetés után bárhol tanyát verhet, ezért voltak, akik „pogány szokás szerint” kutak mellett áldoztak, vagy fákhoz, forrásokhoz és kövekhez ajándékokat vittek. A „fűben, fában rejlő orvosságot” a bennük élő szellemek bajelhárító erejével magyarázták. E hit megjelenési formái a fétisizmus, az idolkok, amulettek, talizmánok stb. kultusza, mind annak föltételezésére épül, hogy a szellemek beleigézhető bizonyos — természetes vagy ember készítette — tárgyakba, ezáltal a tárgy tulajdonosának hatalmába kerülve őt szolgálják. Honfoglalás kori temetőinkből amulettek, bajelhárítók tömege került elő. Az ebersbergi évkönyv pedig a magyaroknak oltalmat nyújtó „mellészekről” beszél. Mint láttuk, a krónika „bálványokat” és „pogány bálványozást” emleget, s „Attila kardjának” még a 11. század második felében is bűvös erőt tulajdonítottak.

Totemek és totem mondák

A szellemek azonban nemcsak élettelen dolgokban (a növényeket is ilyennek tekintették mozgásképtelenségük miatt), hanem élőlényekben is lakhatnak, ez a magyarázata az ún. totemisztikus hiedelmeknek. Azt az állatot, amelyről feltételezték, hogy az ős lelke benne tanyát vert, szerfelett nagy tisztelettel vették körül, tabu alá helyezték, csak ünnepélyes alkalmakkor, mitikus cselekedetek sorát bemutatva vadászták, tilos volt nevének kiejtése is. Bizonyos jellegzetes darabkáit (a gyors nyúl lábcsonkját, a sas szárnytollát, a vadkan agyaráit stb.) amulettként, sikert hozó ongunként viselték. A táltos felszerelése is ezekkel a pars pro toto értékű csontocskákkal, szőr- és pikkelysomókkal, tollakkal van teleaggatva. E gondolatkörbe tartoznak az ún. totemisztikus mon-

dák is. Mivel kezdetleges fokon — a „névre” még nincs kialakult fogalom — a név nem jelképe az embernek, a léleknek, hanem tökéletesen azonos vele. Gyakran előfordult, hogy valakit egy-egy állatról neveztek el. Amikor azután erről a személyről halála után meséltek, a róla szóló „mítoszokban” olyan mértékben gyarapodtak a neve sugallta külső és belső ismérvek, amilyen mértékben megcsappantak a személyiségről alkotott emlékkép jellemző, differenciáló vonásai: a históriában inadekvát asszociáció révén keveredik a „hős” és „neve” fogalomtartalma. (Például a turul száll, de asszonnal közösül). Vagyis ezekben az esetekben is ténylegesen a nemzetség őseinek szellemeiről van szó.

Halotti áldozatok

A halott temetőbeli elhelyezése nagycsaládi keretekben történt, sírja egyben társadalmi rangját is tükrözte. A halál utáni áldozatok két nagy csoportba sorolhatók: egyrészt a nemzeti javakból a halottnak is kiadták a részét, másrészt az esetleg haragra gerjelt őst engesztelték ki. A Szentgallent feldúló kalandozók például victima (áldozati barom) elfogyasztása után bortól nekihevülve „mindnyájan elkezdtek rettenetesen kiáltozni isteneikhez”. Igaz, csaták során is „szörnyűséges és ördögi huj, huj” kiáltozással kérték őseik segítségét. Sikeres harci cselekmények után — úgy tűnik — mindig áldomást tartottak. Vatáék lóáldozata, melynek során az áldozati ló egy részét el is fogyasztották, nyilván engesztelő áldozat lehetett, hogy megkövessék őseiket korábbi „hütlenségükért”. A családi eseményekkel — születés, házasság, halál — kapcsolatos népi szertartásaink alaprétege is közös, valamennyi mélyén a család őseinek szentelt áldozat áll. Kritikus esetben, ha az egész közösség rossz sorsának jóra fordítása volt a tét, visszatértek az emberáldozathoz is, amint ezt Álmos fejedelem története példázza.

A lélek és szellem táplálása

Rokon népeink hite szerint a világfán felfelé haladó hős útját elálló szellemek így fenyegetik őt: „Azt esszük, amit ehettünk, embervért! Azt isszuk, amit ihattunk, embervért!” Archaikus népi imádságainkban a betegség(et okozó szellem) elmondja, hogy megy valakinek „piros vérit szívni, szüvit, máját szaggatni”. Őseink gyászuk jeléül megvagdosták arcukat, „vérrel gyásztak” (azaz saját vérükkel kínálták meg a holt lelkét). Ezt tette Szent László is a mogyoródi ütközetet követően, de ezt várták el a magyarok még Mátyás király özvegyétől is.

Lényegében a vérszerződés is erre a hitre vezethető vissza. A szerződő felek egymás vérének ivásakor saját lelkükkel és a bennük tanyázó segítő szellemeikkel izleltetik meg a másik fél véret, hogy azok felismerjék „rokonukat”, és meg tudják különböztetni ellenségeiktől. Hasonló magyarázata van az ellenség vére ivásának, szíve, mája „gyógyszerként” való fogyasztásának, azaz itt valójában megtevéstől célú cselekményről van szó, a legyilkolt ellenség szellemével hitetik el, hogy ők „rokonok”, nem ellenségek.

Az áldozatok körébe lenne sorolható az a rítus is, amikor nem a saját szellemőseikkel, hanem idegen szellemekkel kötnek szer-

ződést. Erre legszebb példa a Szvatopluk morva vezér szellemével ütött vásár, amely során elvileg ő lemondott egy — az öröksének, számára áldozatul átadott — fehér lóért (a fehér a halottak deklaratív színe) az országáról, melyet ősfoglalóként birtokolt.

Evilág és túlvilág kapcsolata

A halott szelleme bizonyos idő elteltével vándorútra, a „regös nagy útra” indul — hitük szerint —, hogy átkerüljön a szellemek birodalmába. A honfoglalók világképét is a geocentrizmus jellemezte: a mindenség közepén a lapos földkorong található, amelyre szilárd félgömbök alakjában borul a hét égbolt. Ezeket az ún. világfa (égig érő fa) töri át, amelynek minden ágára külön világ települt, lombjai körül mozog a Nap és a Hold, gyökerei pedig a kígyók, békák, gyíkok világába nyúlnak le. Ezekben az égi világokban — ám bármelyikből visszaigézhetően — vándorolnak az ősök, emberöltőnként egy-egy távolabbi égbe jutva, mígnem elérkezik újjászületésük, reinkarnációjuk ideje.

A táltos alakja

Ebbe a világképbe kapcsolódnak azok a rítusok, amelyek végrehajtása különleges képességeket igényel, közönséges ember csak hírért hallja a „tetejetlen fának”, de látni nem láthatja. Az lelheti csak meg, aki fölösleges csonttal született, és hét- vagy kilencéves koráig nem vett a szájába tejen kívül más ételt. Ez az ember pedig a táltos (sámán), aki születésétől e foglalkozásra rendeltetett. Kiválasztása után huzamosabb ideig „elrejtezik” (alszik). Ezalatt a szellemek elragadják, feldarabolják őt, megszámlálják csontjait, megízlelik egy-egy darabkáját, vérét, majd újból összerakják, s már a sámántudománnyal ébred. Ezentúl a vérét megízlelő szellemek szolgálják.

Avatásakor az új táltost bemutatják a szellemeknek úgy, hogy a világfát jelképező sámánfára — amely elkövetkező életében fontos segédeszköze lesz — rituálisan felmászik, s a segítségére érkező szellemeket egy leölt állat meleg vérével itatja meg vagy úgy, hogy ő maga iszik, vagy úgy, hogy befröcskölik őt e vérrel. Ilyen sámánfák lehettek az 1061. évi pogánylázadás kapcsán említett „faemelvények” is.

Egyedül a táltos lelke képes hosszabb időre úgy távozni a testből (révülései során), vagy több szellemet is táplálni junhájában úgy, hogy az közben nem károsodik. Rokon népeinknél ezért is nevezik a sámánt „élő bálványos embernek”.

A sámán szerepe

A táltos egész mágikus működési körét az a hiedelem határozza meg, hogy a szellemek meghatározott formulák betartásával, bizonyos szövegek elmondásával cselekvésre bírhatók. Révülését követően szellemkapcsolatai segítségével tanácsokat ad vitás ügyek elintézéséhez, megfejt az álmokat, közvetít az élők és holtak között. Gyógyít: ráolvasással elűzheti a rontót vagy visszahozza az eszméletvesztéses betegeket elkóborolt lelkét. Az „incantatio” azonban nemcsak a gyógyítás, hanem a rontás eszköze is lehetett. Ilyen szövegekre utalhat a krónikás azt állítva, hogy a pogány vének az említett magas emelvényeken „ocsmány dalokat” énekeltek a hit ellen a lázadóknak.

A táltos működési körlete az a vérségi közösség, amelyben él, ezért a táltosok örökös viszálykodásban élnek, vetélkednek egymással: leggyakrabban állatalakban (bika, csődör képében) küzdenek egymással. Ilyen szakrális birkózás lehetett a krónikák forrását képező hősénekekben: Botond mondájában vagy Szent László és a leányrabló kun históriájában.

Meg kell jegyeznünk, hogy a szellemek más emberekben is tanyát verhetnek. Az ilyen ember „megszállott” lett, nem viselkedett normálisan. Érthető tehát, hogy kalandozó eleink — bizonyoság rá a szentgalleni Heribald barát esete — tiszteletben tartották a hibbantakat.

„Tűzimádó” magyarok

Mivel a táltosok egész működése valamilyen módon kapcsolatos a tűzzel, akár révülnek, akár tűz (vagy füst) segítségével tisztító eljárásokat végeznek, akár áldozatot mutatnak be, akár a halotti lelket próbálják ongunba igézni (mint a szentgalleni példa mutatja), könnyen magyarázható, hogy a mohamedán források miért írják a magyarokról azt, hogy „tűzimádók”.

Természetesen a honfoglalás idején már nem valamennyi feladatot végezte ugyanaz a táltos, hanem bizonyos szakosodás következhetett be működésükben. Vata fia, Javas — a krónikák szerint — táltosokkal, kuruzslókkal, jósokkal vette körül magát. Ehhez a körhöz csatlakozott a hősénekeket a hős beléjük költözött szelleme által egyes szám első személyben előadó regösök csoportja is.

A reinkarnáció

Arról is szólnunk kell, hogy amikor a szellem megjárta már mind a hét eget, s elérkezett újjászületésének ideje, visszatért e világra, s beleköltözött valamilyen élőlénybe (totembe), várva, hogy a nemzetséghez tartozó nők egyike teherbe essék. Ekkor beleköltözve az embrióba ismét megszülethetett. Szüléskor a férj valamelyik őse reinkarnálódik — hitték —, de az ősökkel az asszony jut érintkezésbe, ő lesz részese a túlvilág erőinek. Ezért veszi körül egyrészt igen nagy tisztelet, másrészt babonás félelem a várandóst, a szülő nőt vagy a gyermekágyasokat.

Egy ilyen hiedelemrendszerben érthető, hogy minden férfi elsődleges törekvése az volt, hogy minél több fiú utóda legyen, akik halála után áldoznak szellemének, így túlvilági jólétét szolgálják majd. Mivel az asszonyokat ez idő tájt már vásárolták, a szegényebbeknek nem maradt más választása, mint az asszonyrablás. Ez a tény motiválta a kalandozások során, de Aba uralkodása idején is a fogolyejtéseket, ez ellen lép fel Szent István is. Tehát nem parázna szándékból, vagy kéjvágyuk kielégítésére — amint ezt kortárs írók feltételezik — fogták el a szülőképes korú nőket, hanem hogy a zsákmányból feleséget nyerve családot alapíthassanak, így lehetőséget teremtsenek őseiknek az újjászületésre, önmaguknak pedig jövőendő túlvilági jó sorsukat biztosítsák. Azt tartották a legszerencsétlenebb emberek, akinek nincsenek gyermekei.

A reinkarnációval a szellem, immár az új testben ismét lélekké válik, ezzel a lélek-szellem-lélek körforgásban egy új ciklus kezdődik a családi lélekújulás (pontatlan terminussal: lélekvándorlás) hite szerint.

A pogány tradíció elavulása

Az egész hiedelemrendszer vezérfonala tehát az ősök szellemének kultusza. Ez cseng vissza — a bevezetőben már vázolt — lázadó pogányok követeléseiből is. A hiedelmek konkrét megjelenési formái (animizmus, fétisizmus, idolkultusz, totemizmus, szamanizmus stb.) regisztrálhatóságuk korában már összekeveredve, de együtt fordultak elő, nem zárják ki, nem helyettesítik, hanem kiegészítik egymást. Egyes szokások, szertartások (például véráldozat) humánusabbakká váltak ugyan, de nem az alaphiedelmek lényeges változása, csupán bővülése révén.

A táltos mint a közösség szószólója

Amíg e rendszerben a fejedelem végül „istenkirállyá” válik, a táltos tevékenységi területe a szűkebb értelemben vett (valódi) vérségi közösség marad annak lassan háttérbe szoruló szellemős kultuszával. Vagyis amíg a fejedelem szakralitása valóságos vagyoni helyzetének és társadalmi rangjának megfelelően teljességgel új dimenziókat nyerve individualizálódik, addig a táltos éppen az alávetésre ítélt közösségek szószólója, képviselője marad. (Néphitünk szerint is a táltos mindig a szegény emberek szolgálatában áll.)

Mivel ez a vallás szigorúan vérségi-nemzetségi alapokon szerveződik, magától értetődően nem misszionáló és nem befogadó jellegű, ugyanakkor nagyfokú vallási türelem jellemzi. Zárt rendszerén valójában már az istenkirályság intézménye rést üt, ám ezt még a vérségi közösségek rituális összekapcsolása, „vérint való testvérisége” (vérszerződés) leplezi. A bomlás azonban megállíthatatlan két okból is. Egyrészt: Gardízi feljegyzéséből tudjuk, hogy a magyarság körében már a 9. században a leány megvásárlásával kötik a házasságot. Az elszegényedettek így nyilván rabolni kényszerültek asszonyaikat. Ezek a frátiria-szervezetten kívüli menyecskék — mivel nem a vérségi közösségből származtak — nem vehettek részt a nemzetség vallási szertartásain, viszont gyakorolhatták (ha nem is nyilvánosan) saját vallásukat, s némileg érvényesíthették azt gyermekeik (főként a leányok) nevelésében. A keresztény anyák így nyilvánvalóan a kereszténység iránti fogékonyságot olthatták utódaikba. Másrészt: a társadalmi tagozódás rendszerében az a képtelen helyzet állt elő, hogy a legrangosabbak, leggazdagabbak váltak felelőssé a közösség sorsának alakulásáért, s ezért gyakran az életükkel kellett fizetniük (szakrális királygyilkosság), ami mindenképp arra ösztönözte a vezető réteget, hogy feladva pogány hitvilágát, az ezzel együtt járó gazdasági terheket és nyomasztó társadalmi felelősséget, valamely világvalláshoz csatlakozzék. Így az isteni atyafiságú uralkodót felváltja majd az Isten által kiválasztott uralkodó, s a társadalomért vállalt felelősséget alig teljesíthető etikai normák állításával átháríthatják a közösségre, amelyet most már saját „bűneiért ostoroz” a legfelső hatalom (*flagellum Dei*).

A vallásváltás mint társadalmi kényszer

A társadalmi fejlettségnek ezen a szintjén jutott el a kazárság a zsidó vallás, a volgai bolgárság az iszlám felvételéig. Hasonló váltásra kényszerítette belső fejlődése a magyarságot is. Esetünkben

— mivel nyugatra sodródásunk következtében keresztény népek közösségei közé ékelődtünk — ez a világvallás csak a kereszténység lehetett. A honfoglalást követő másfél évszázados történetünk gyakorlatilag ennek jegyében zajlik, végét I. Bélának az ősi hit képviselőivel való radikális leszámolása fémjelzi (1061).

A Fekete-tenger északi partvidékén — legendája szerint — már András apostol térített a szkíták körében. Az 1. század végén pedig Krím-beli számkivetésében Kelemen pápa többezres létszámú keresztény közösséget pasztorált, felépítve 75 templomot is. Ha ezeket a legendás motívumokat nem is tekinthetjük teljes hitelűeknek, azt mégis igazolhatják, hogy már a legkorábbi időkben megindult a tengerparti kolóniákban a keresztény misszionálás. A Diocletianus-féle üldözés itt is számos vértanút követelt, és a Nikaiai zsinaton már ott találjuk a kimmeriai Boszporosz püspökét is. Ha tehát a magyarok már ekkor a sztyeppén vándoroltak, kapcsolatba kerülhettek keresztényekkel is.

Ha eleink betagozódtak a hun birodalomba, és a Muagerisz személynév (Malalas) valóban népvetet takar, együtt „tanulhatták a zsoldárokat” — Szent Jeromos szavaival élve — „észak farkasai” az 4-6. században. Ha az onogur bolgárok néprésze, szövetségese vagy alattvalói voltak — Koszmasz Indikopleusztész és Niképh orosz pátriárka szerint — Hérakleitosz császár idején eljutott hozzájuk is a keleti misszió. Ha a 8. században valóban a Kaukázus előterében és a Kubán-folyó vidékén voltak szállásaik (ebben jó ideje kételkedik történetírásunk, lehetőségét újólag Róna-Tas András vetette fel), a doroszi metropolita alá rendelt püspökségek valamelyikének (az onogur, a hun, a káliz, a tamatrchai vagy az itili?) hatókörébe kerülhettek.

A megfogalmazásból is kitetszik, hogy óriási a bizonytalanság. Úgy gondolom, ha a magyarságot el is érte egy-egy térítőcsoport, e néhány lelkes misszionárius erőfeszítései bizonynyal megtörték a vérségi szemléletű és ezért e világhoz roppant mód kötődő pogány hiedelmek rendszerén. Hasonló olvasható ki Konstantin-Cirill legendájából is, akire 861 körül a Krímben imádsága közben „farkasként üvöltő magyarok” törtek, de a szent szavára meghátszódtak (ám meg nem tértek). A Metód-legenda egy epizódja elbeszéli, hogy a Duna tájékára érkezve egy magyar „király” látni kívánta a szentet, akit, miután megjelent nála, tiszteletteljesen fogadott, majd megajándékozva arra kérte, emlékezzék meg róla imáiban. Ez a találkozás közvetlenül Metód halála (885) előtt történhetett valahol a Kárpát-medencei Duna-szakaszon. A kalandozó vezér lehetett akár keresztény is, valószínűbb azonban, hogy csak a terület ősbirtokos szellemével transzcendentális kapcsolatot tartó személy jóindulatának megnyerésére törekedett.

A 10. század folyamán kalandozó magyarokat állítólag Szent Wicbertus próbálta téríteni, talán megkísérelte néhány elfogott pap is, de az első jelentősebb eredményeket a bizánci egyház érte

el körükben. A bazileosz vendégbarátaivá fogadott magyar vezéreket — Bulcsut, Tormást és Gyulát —, akik meg is keresztelkedtek hatalmas ajándékokat nyerve. Tormás további sorsáról semmit nem tudunk, Bulcsufittyet hányva kereszténységére tovább pusztította a keresztényeket, ám Gyula magával hozta szálásterületére a jámbor életű Hierotheosz szerzetest, akit Theophülaktosz pátriárka „Turkia püspökévé szentelt”, nem kalandozott többé bizánci területeken, sőt társai keresztény foglyait is kiváltotta. A térítés igen lassan haladt, némi eredménye csak akkor jelentkezett, amikor Gyula leánya, Sarolta Géza fejedelem hitvese lett.

Pannóniai előzmények

Az avarokat leverő frankok Pannóniát egyházaik között is felosztották: a Duna-Dráva-Rába köze a salzburgi érsekség joghatósága alá került, a Rábától nyugatra fekvő területek a passauai püspökök uralták, míg a Drávától délre az aquileiai pátriárka fennhatósága érvényesült. Alapvetően megváltozott azonban a helyzet, amikor a képrombolások, az egyházi állam létrejötte, majd a bolgárok térítése kapcsán a pápaság és Bizánc között kiéleződött és az utóbbi javára eldőlni látszott a küzdelem. A pápaság ekkor a késő római kori állapotok visszaállítását kísérelte meg Illyricum területén (amelybe hajdan Dalmatia, Pannonia és Moesia is betago­ló­dott). A terv végrehajtása érdekében a morva területek térítésében ekkor már jelentős eredményeket felmutató görög testvérpárt, Konstantint és Metódot a pápa magához rendelte. Meggyőződve Róma iránti lojalitásukról Metódot felszentelése után az apostoli alapítású sirmiumi (ma: Sremska Mitrovica, YU) püspökségbe helyezte (Konstantin közben szerzetbe lépve felvette a Cirill nevet, de hamarosan meghalt), majd pedig Pannónia érsekévé tette, s a megrökönyödött német papság minden tiltakozása ellenére kiállt a „Szent Andronikosz székébe helyezett” új érsek mellett. Metódek feladata Pannóniának közvetlen pápai jurisdic­tió alatti megőrzése lett volna. Ez végül is a magyar honfoglalás miatt meghiúsult, bár IX. János pápa még legátusokat küldött Morvaországba, hogy egy érsekségre és azon belül három püspökségre osszák fel azt (900 előtt).

Cirill és Metód

Keresztények

a 10. századi Kárpát-medencében

A magyarok nem sokat törődtek az alávett népesség vallásával, hitéletét nem gátolták, de az egyházi hierarchiát, mint hatalmukat veszélyeztető tényezőt nem tűrhették el. Az egyházi szervezet összeomlott ugyan, de a honfoglalás pillanatától a magyarság keresztény népességgel élt együtt. A 10. század kalandozásai tovább módosították az ideológiai helyzetképet. A behurcolt rab­szolgák (jelentős hányadukban szülőképes korú nők, akik itt váltak anyákká) Piligrim passauai püspök szerint a század harmadik harmadára többen voltak, mint maguk a magyarok, szintén keresztények voltak. Amikor tehát elérkezett belső társadalmi kényszerből a vallásváltás ideje, az ország lakosságának nem kis hányada keresztény volt, vagy anyái révén voltak ismeretei a kereszténységet illetően. Nem lehet véletlen, hogy a keresztény hit-

élet magyar szókinccse szláv és török eredetű vagy ezekből származtatható tükörfordítások.

Birodalmi tervek és a magyar egyház

A bizánci egyház — mint láttuk — már a 940-es években megkísérelte joghatósága alá vonni „Turkia” területét. A római rítusú egyház ehhez képest jócskán elkésett, és ekkor is elsősorban császári indíttatású volt a térítés.

Az Ottók uralma

A *renovatio imperii Romanorum* programja tételesen ugyan csak III. Ottó uralma idején fogalmazódik meg, de maga a törekvés nyilvánvalóan jelentkezik az Ottók uralmának teljes folyamatában. Már I. Ottó Nagy Károly örökösének tekinti magát, alattvalóitól (elsősorban az általa beültetett főpapoktól) a feltétlen politikai és katonai támogatást várja el, a császári méltóság megszerzése érdekében kinyújtja kezét az itáliai koronáért, katonáival koronázása előtt évekkal Imperator Augustusként ünnepelteti magát, írástudó híveivel (Liudprand, Hroswita) megörökítteti caesari tetteit, fiának a bizánci baszileosz családjából szerez feleséget stb. Szentül meg van győződve, hogy neki kell beteljesítenie a dánieli jóvendölést, az antik birodalom feltámasztását, amelyben Isten egyháza világuralmat nyer. Magyarokkal kapcsolatos elképzelései először 963-ban körvonalazódnak, amikor elfogattja a pápa által a magyarok térítésére felszentelt Zacheus püspököt Capuában, és később is megakadályozza, hogy hazánkba jöjjen. A Szentszék elképzeléseivel szemben a birodalmi egyház kiterjesztésének tervét részesítette előnyben. Váczy Péter bizonyosan a lényegre tapintott, amikor megállapította, hogy a szentgalleni Prunwart szerzetest, akit térítőpüspökké szenteltek, I. Ottó küldte hozzánk, ahol is később „sok magyart megtérített királyukkal együtt”. Az is valószínű, hogy elsősorban Sarolta, a fejedelemasszony pártfogását nyerte el, aki ekkor már kb. fél évtizede Géza felesége volt. (Szent István ugyanis Mályusz Elemér precíz számításai szerint 969-ben született.)

A két császár szövetségének harapófogójába került Gézához I. Ottó 972 nyarán küldte el követét, Brúnó verduni püspököt, hogy egyezséget kössenek. A delegáció sikerrel járhatott, ugyanis két évvel később Piligrim passauai püspök — aki időközben önös érdekből megakadályozta Szent Wolfgang magyarországi misszióját — erre a szövetségre hivatkozva jelenti a pápának, hogy szellemében ötezer nemesebb magyart megtérített, s ha öszentsége felújítaná egyházmegyéje ókori státusát, azaz a laureacumi (lorchi) érsekséget Pannonia és Morávia egészére szóló jogkörrel, a magyarok egész nációnak megtérése mellett a szlávok más tartományai térítése is sikerrel kecsegtetne. A német főpapok között ismét megindult a versengés, hogy kinek az egyházmegyéje kebelezzék be a Kárpát-medencei területeket. Végül a Szentszék döntött.

Szent Adalbert és a magyar térítés

Szent Adalbert prágai püspök szerepét, aki 994 körül időzött hazánkban, a magyar térítésben számos forrásunk és történetírónk kiemelten kezeli, pedig saját tanítványa és kortárs élet-

írója szerint a pogányokra a „hitnek csak holmi árnyékát” tudta csupán rávetíteni. Futólagos itteni tartózkodása sem engedi messzemenő következtetések levonását, bár kétségtelenül szerepe lehetett a Szentszék szándékának közvetítésében. Kultuszának egykorú favorizálása épülhetett e személyes kapcsolatra, másrészt a pogányok térítésében elszenvedett mártíriumának tényére.

Az az ideológiai váltás, amely az előkelők számára a nemzeti-egyi vagyoni kisajátítását, a szállásterületek egyéni birtokká, a szolgarendűek saját munkaerővé tételét tette lehetővé, és megnyitotta az utat a szegény szabadok alávetéséhez is, nyilvánvalóan felső kezdeményezésre és szervezésben folyhatott le. Géza véres kézzel nyomta el az ellenállókat, később „ispánok vezették a népet a keresztiségre”, de sikerében az is közrejátszhatott, hogy a keresztény tanítások a társadalom számára már nem voltak teljességgel ismeretlenek, sőt ekkor már (főként a szolgarendűek körében) elég magas lehetett a keresztények száma ahhoz, hogy a hatalmi elképzelések „alsó bázisát” képezhessék.

István király felesége révén látszólag a német-római császár elkötelezettje, Pilgrim szerint német térítők csapata munkálkodik a magyarok krisztianizációján, amikor a császár barátai és elkötelezettjei ülnek a pápai székben, akiknek a birodalmi eszmét illelők támogatni, a magyar fejedelem a Szentszéktől kér és nyer koronát, egyházi szervezetének élére érseket állítanak Esztergom székhellyel azon a Duna-balparti területen, ahol korábban Metód suffraganeus püspöksége működött, és elnyeri az uralkodó a pápától az apostoli címet — Harvik szerint —, ami, ha közvetve is, annak a kinyilatkoztatása, hogy az egykori pannóniai érsekségek közül a pápaság az apostoli alapítású Sirmium jogait örökíti tovább a hazai egyházra.

A hagyomány szerint a sirmiumi püspökséget Szent Pál alapította, s annak élére azt az Andronikoszt állította, akiről szláv nyelvű életrata így emlékezik meg: „A szent apostol, Andronikosz, a hetven kiválasztott tanítvány (Lk 10,1-20) körébe tartozik; Krisztushoz korábban csatlakozott, mint Szent Pál apostol, akinek történetesen rokona volt, ahogyan erről Pál apostol tanúbizonyságot tesz a Rómaiakhoz írott levelében mondván: Köszöntések csókkal rokonaimat és fogolytársaimat, Andronikoszt és Juniát, akiket az apostolok körében nagyra becsülnek, s akik Krisztusban előbb hittek, mint én (Róm 16,7). Szent Andronikosz Pannónia püspöke volt, de nem valamely város vagy ország igehirdetője és tanítója volt ő, hanem az egész világot tanította; különféle országokba utazott, mindenütt Krisztus nevét hirdetve és az ördög cselszövéseit legyőzve, (...) számos bálványszentélyt lerombolt, és ezek helyébe keresztény templomokat emelt, kiűzve mindenütt a tisztátalan lelkeket az emberekből, és a betegeteket, nyavalyásokat gyógyítva.” Azt is elmondja róla, hogy vértanúságot szenvedett. Konstantin-Cirill és Metód nyilván ismerte e legendát, hiszen

egyrészt különös tiszteletben részesítették Pált, „a nemzetek apostolát”, másrészt Metódot a pápa „Szent Andronikosz székébe” ültette, tehát a hagyomány folyamatosnak vagy legalábbis felelevenítettnek tűnik. De tudhatta-e ezt az államalapítás korában élt nemzedék is?

Szent Gellért *Deliberatiójában* idézi Pál római leveléből azt a verset, amelyben az apostol illiriai térítéséről beszél (Róm 15,19), de nála a vulgátai „usque ad Illyricum” helyett „usque in Illyricum” szerepel, ami annak nyomatékosítása lehet, hogy szerinte Pál az egész Illyricumban hirdette az igét. Egy másik műve előszavában viszont azt mondja: „... a könyvek csaknem teljes hiányában engem — akit Pannóniának a besenyők határaival érintkező végvidékeire, pogányok közé, akiknek a vértanúk ideje előtt soha Isten dicsőséges igéjét nem hirdették, ugyanazon tartomány legkeresztényebb királya, István, püspökké nevezett ki — szent és együgyű férfiak szólítottak fel, hogy az apostoli levelekben és az evangéliumokban való épülés, és az új egyház előrehaladásának okából írjak, hogy az ünnepnapokat ne töltsék az isteni ige nyeresége és fényeskedése nélkül.” Gellért tehát tudta, hogy az ő egyházmegyéjében nem, de ebből következően a szomszédos területen „a vértanúk ideje előtt”, azaz az apostolok idejében hirdették „Isten dicsőséges igéjét”. Vagyis tisztában lehetett azzal, hogy milyen hiedelmek éltek a saját kora görög és szláv egyházaiban Pál és Andronikosz működésével kapcsolatosan.

Ugyancsak Gellért fakad ki egy helyen: „Egyeseknek ugyanis, ha jól értelmezem, az a szándékuk, miszerint Metód híveinek segítségével az egyház ereje és tekintélye minálunk az eretnekek kénye-kedve szerint végül teljesen meggyengüljön” (Delib.). Tehát kortárs jelenségről beszél, nem azt állítja, hogy Metód hívei az eretnekek, de valamilyen közvetett módon (nyelv?) közrejátszanak az eretnekség (a Balkánról hazánkba is beszivárgó bogumilizmus) elterjedésében.

Azt hiszem, nem túlzás tehát azt állítani, hogy a Szentszék politikájában nem az éppen uralkodó pápa származása vagy személyes kapcsolatainak voltak a meghatározóak. A magyarországi egyház apostoli jellegének hangsúlyozása egyrészt azt sugallta, hogy a Szent Pál és Szent Andronikosz által alapított püspökség jogutóda, másrészt azt is fémjelozte, hogy a Szentszéknek a 8-9. században jól kidolgozott hatalmi elképzelései és tervei felelevenítésével kapta meg azt a lehetőséget, hogy egyedül a pápai *jurisdictio* alá rendelve kivédhesse mind Bizánc, mind a Német-római Császárság egyházi alávétési törekvéseit.

Amikor 1000 karácsonyán Istvánt keresztény királlyá koronázták, egy ezredév Kárpát-medencei egyházi törekvései véglegesültek, s ekkor vette kezdetét a keresztény Magyarország, amely mára már ugyancsak ezer esztendő múltat vallhat magáénak.